

Seminární práce do kurzu Sociální vyloučení a politika sociální inkluze
Romové jako sociálně vyloučená skupina

Evropská Unie v současné době považuje za jeden z nejdůležitějších úkolů budování inkluzivní Evropy. V rámci tohoto cíle se zaměřuje mimo jiné na problematiku etnických minorit. My se v této práci se budeme zabývat problematikou romské populace, mechanismy a programy, které by měly přispět k její inkluzi do majoritní společnosti.

Na situaci Romů budeme nahlížet z hlediska konceptu sociálního vyloučení. Především se budeme věnovat dimenzím zaměstnanosti, vzdělání, bydlení a dotkneme se i dalších faktorů jako je oblast sociální péče, omezenému přístupu ke službám, chudoba a politická dimenze.

Jsme si vědomi širší a obsažnosti dané problematiky, kterou nelze v rámci této seminární práce postihnout, uvádíme zde proto podle nás nejdůležitější informace a příklady programů v rámci České Republiky a Evropské Unie.

Kvalifikované odhady hovoří o tom, že v západní Evropě žije asi 1,5 milionů Romů a v Evropě východní pak více než tři miliony. Hovořit o přesném počtu Romů žijících v Evropě je problematické vzhledem k tomu, že způsoby, jak jsou příslušníci romské menšiny definováni, ale také metody zjišťování a zpracování těchto informací, jsou v jednotlivých evropských zemích odlišné. V České Republice jsou Romové dlouhodobě početně nejvýznamnější etnickou menšinou, přestože to tak podle výsledků některých šetření, například sčítání lidu v roce 2001, nevypadá. V rámci tohoto šetření se k romské národnosti přihlásilo asi 11 tisíc občanů, což ovšem podle odborníků neodpovídá reálnému stavu věci. Podle jejich odhadů tvoří Romové 2-3% obyvatel naší Republiky tedy cca 200-300 tisíc občanů (Navrátil, 2003).

Romské etnikum tvoří tedy v rámci majoritní české populaci významnou menšinu, která ovšem stále není a je třeba dodat, že ani v minulosti nikdy nebyla, považována za rovnocenné příslušníky většinové společnosti, ale její místo bylo a je na jejím okraji. Jen pro ilustraci se stručně zmíníme o zásadních událostech 20. století, které významně ovlivnily postavení romské komunity prakticky až do současnosti: vyvraždění většiny usedlé (nutno dodat, že také z velké části asimilované a integrované) populace během druhé světové války, dále experiment s násilným přesídlováním velké části romské menšiny z prostředí zejména

slovenských osad a vesnic do městského prostředí a v neposlední řadě také tržní transformace po roce 1989, v jejímž důsledku Romové přicházeli v masovém měřítku o práci. I když je po roce 1989 patrná obecná snaha o vytvoření demokratického systému, který je založen na rovnoprávném postavení všech občanů, velká část romského etnika neměla v důsledku svého postavení v minulosti předpoklady přizpůsobit se novým ekonomickým a společenským podmínkám (Šimíková, 2003).

Podívejme se nyní na situaci Romů z hlediska konceptu sociálního vyloučení, které se v současnosti stává závažným a velmi diskutovaným problémem moderního světa. Odhaduje se například, že v Evropské Unii žije cca 60 milionů lidí v chudobě (Navrátil, 2003), která je jedním z projevů sociální exkluze. Obecně jsou sociální vyloučením ohroženy různé skupiny v rámci společnosti, zejména zdravotně postižení, osamělí rodiče, důchodci, ale zejména etnické i další menšinové skupiny – tedy i Romové. Možných definic sociálního vyloučení existuje celá řada od jednoduchých: „*sociální exkluze znamená pro jednotlivce menší šance uspět ve světě, k jehož podstatným hodnotám úspěch paradoxně náleží*“ (Navrátil, 2003: 15) ke komplexním: *sociální vyloučení je proces (nebo stav), který určité jednotlivce, rodiny, případně skupiny či celá lokální společenství (komunity) omezuje v přístupu ke zdrojům, které jsou potřebné pro participaci na sociálním, ekonomickém i politickém a občanském životě společnosti. Tento proces (stav) má mnoho příčin. Patří mezi ně chudoba, nízké příjmy, diskriminace, nízká míra vzdělanosti, zdevastované životní prostředí (tak typické pro slumy), často také etnická příslušnost. Prostřednictvím tohoto procesu jsou lidé odštěpeni na významnou periodu v životě od institucí a služeb, sociálních sítí a rozvojových příležitostí, které má k dispozici většina obyvatel společnosti* (Navrátil, 2003: 34). Je třeba si uvědomit, že sociální vyloučení má negativní dopady nejen na jím postiženou skupinu, ale také na majoritní společnost v níž k němu dochází; tento stav je důkazem neúčinné solidarity a potenciálním zdrojem konfliktů (Navrátil, 2003).

Romové žijící v české společnosti jsou riziku sociálního vyloučení vystaveni dlouhodobě vysokou měrou, jak se pokusíme ilustrovat v následujícím textu. Exkluze se projevuje v různých dimenzích, vyloučení v jedné oblasti (například vzdělávání) je provázáno se vznikem vyloučení v dalších oblastech (uplatnění na pracovním trhu, chudoba) a vzniká začarovaný kruh, z něhož je velmi obtížné, ne-li nemožné uniknout. V tomto uzavřeném kruhu je obtížné identifikovat začátek (hlavní příčinu problémů), který je třeba primárně řešit. Sociální vyloučení Romů je akumulací mnoha vzájemně propojených problémů (omezený přístup na trh práce, nízká úroveň vzdělanosti, nízké příjmy a chudoba, nízká úroveň bydlení, prostorová segregace, omezený přístup ke službám atd.) a je třeba vycházet z předpokladu, že

opatření směřující pouze k jednomu z těchto problémů celkovou situaci komplexně nevyřeší (Šimíková, 2003). Sociální exkluzi lze chápat jako multidimenzionální, v jejím rámci můžeme rozlišit dimenzi ekonomickou (omezený přístup na trh práce, chudoba a nízké příjmy atd.), institucionální (například nízká vzdělanost jako důsledek vyloučení v oblasti vzdělávání), politickou, sociálně- kulturní a prostorovou.

Zaměstnanost

Za jednu z nejdůležitějších příčin sociálního vyloučení romské komunity lze považovat *omezený přístup* jejich příslušníků *na trh práce*. Podle údajů o míře nezaměstnanosti Romů získané z evidence úřadů práce, je nezaměstnaný každý pátý Rom. Jde však jednak o poměrně zastaralé údaje, které jsou podle odborníků navíc nepřesné díky vysokému počtu nezaměstnaných Romů, kteří nejsou na pracovních úřadech evidováni. Podle kvalifikovaných odhadů je romská míra nezaměstnanosti mnohem vyšší, pohybuje se okolo 70% (Šimíková, 2003). Příčinou takto vysoké míry nezaměstnanosti je zejména nízká úroveň vzdělanosti a kvalifikace ve všech generacích romské populace, jednoznačně v ní převažuje základní vzdělání a příslušnost k 9.třídě klasifikace zaměstnanosti, která zahrnuje pomocné a nekvalifikované dělníky.

Velmi výrazně jsou Romové postiženi také dlouhodobou a opakovanou nezaměstnaností; pro ilustraci podle starších údajů z roku 1997 byl podíl Romů na dlouhodobé nezaměstnanosti třikrát vyšší než u ostatních uchazečů o zaměstnání (Bičáková, 1997). K opakované nezaměstnanosti dochází u Romů v tak velké míře zejména proto, že velmi často využívají možností sezónních a obecně krátkodobých forem zaměstnání nabízených pracovními úřady. V rámci aktivní politiky zaměstnanosti jsou Romům velmi často nabízeny veřejně prospěšné práce, které však patří také do krátkodobých forem zaměstnávání a dlouhodobě situaci nezaměstnaného Roma neřeší. Rekvalifikace, jako další nástroj aktivní politiky zaměstnanosti, často nabízejí spíše kurzy rozšiřující stávající kvalifikaci, kurzů pro uchazeče bez kvalifikace je minimum, protože pouze zaučení zaměstnavatelům většinou nestačí a o absolventy takových kurzů není velký zájem.

Většina pracovních příležitostí, které jsou Romům pracovní úřady schopny nabídnout, je na omezenou dobu, což je způsobeno jejich nedostatečnou kvalifikací a nízkým dosaženým vzděláním. Krátkodobé zaměstnání nepřináší potřebnou finanční jistotu, perspektivu a proto nijak nemotivuje.

Nutno dodat, že dalším poměrně značně rozšířeným způsobem hledání pracovních příležitostí v romské komunitě, je využívání nabídek práce v rámci šedé ekonomiky, tedy „na

černo“. Pro zaměstnavatele je zaměstnávání lidí, kteří na oficiálním trhu práce nemají velkou šanci na úspěch výhodné, jednak z hlediska ekonomického, ale také díky možnosti manipulace s málo informovanými zaměstnanci a nedodržování zákoníku práce.

Podstatným problémem je také to, že romský uchazeč o zaměstnání – většinou dlouhodobě nezaměstnaný a nekvalifikovaný, často neví jak o místo žádat, jak správně vystupovat (je na místě dodat, že významnou roli zde sehrávají také předsudky zaměstnavatelů). Neměl možnost získat potřebné zkušenosti a sociální kontakty na trhu práce, neví jak při hledání místa postupovat, většinou nemá informace o všech možnostech, které se mu nabízejí. Pro většinu romských uchazečů jsou pravidelné návštěvy na příslušném úřadu práce, pouze „rituálem bez obsahu“ a jakéhokoliv pozitivního výsledku (Šimíková, 2003).

I přes provázanost a jakýsi bludný kruh sociální exkluze Romů, je často považováno získání zaměstnání za základní krok nutný k vystoupení z kruhu sociálního vyloučení (viz. také například přednáška 7.11.2005 s romským poradcem panem Danielem). Zdá se, že tentýž názor je podporován v rámci EU, jejíž projekty jsou ve velké míře zacíleny právě na oblast zaměstnávání znevýhodněných skupin. V Lucemburku roku 1997 se uskutečnil evropský summit zaměřený na otázku zaměstnanosti. Výsledkem summitu byla identifikace „slabých míst“ a vydání direktiv směřujících ke zlepšení situace v rámci dokumentu *Fighting Unemployment and Exclusion; Promoting Equal Opportunities*. Jako stěžejní příčiny problémů v této oblasti jsou označeny:

- Nedostatek zkušeností, dovedností, kvalifikace příslušníků těchto skupin – což lze řešit důrazem na oblast vzdělávání, kurzů atd.
- Nedostatečná nabídka práce, kdy chybí pracovní příležitosti a není prostor pro nové typy podnikání.
- Návaznost, vzájemné doplňování se jednotlivých programů a politik – reakce na změnu pracovního trhu a nové technologie.
- Trvající nerovnost příležitostí

(The European Commission, 2005)

Navíc v souvislosti s pozicí Romů na pracovním trhu, kdy většina z nich využívá sezónních a krátkodobých pracovních nabídek, které jim nepřinášejí stabilní příjmy na delší dobu, jsou Romové vyloučeni také z poskytování komerčních a finančních služeb (například poskytování úvěrů, hypoték atd.), které jsou poskytovány právě s ohledem na výši trvalého příjmu. Proto si v případě neočekávané životní situace či vysokých výdajů musejí Romové

potřebné prostředky opatřit jiným způsobem. V této komunitě patří k velice rozšířeným prostředkům rychlého získání financí lichva, tedy půjčky v rámci komunity na vysoký (často až 100%) úrok. Službami z jejichž využívání jsou Romové také často vyloučeni, mohou být i služby, které majoritní společnost považuje za zcela samozřejmé: elektřina, ústřední topení, teplá voda v bytě, vlastní sociální zařízení atd. Vzhledem k nízké kvalitě většinou obecních bytů, které Romové obývají, není pro ně přístup k těmto službám ani zdaleka tak bezproblémový.

Příklady z praxe v oblasti zaměstnanosti

V rámci the Employment Community Initiative, která se zaměřuje na problémy nezaměstnanosti specifických skupin v EU, vznikl projekt Integra, jehož cílem je zjednodušit přístup na trh práce a zvýšit zaměstnatelnost lidí ohrožených exkluzí a nerovnými podmínkami při získávání zaměstnání; přičemž projekty zacílené na Romy tvoří 4% k roku 1995 (INTEGRA c, 2005).

Uskutečněné projekty v EU, které nejsou nutně zaměřeny na Romy, ale považujeme je za využitelnou alternativu:

1. Ve Španělsku proběhl projekt určený dlouhodobě nezaměstnaným. V tomto případě se jednalo o imigranty ze Severní Afriky. Cílem projektu byla motivace imigrantů ke kontaktu s majoritou, byl jim nabídnut kurz domácích prací a kurz gramotnosti. (kurzy)
2. V Irsku se jedná o projekt Slunečnice, kde - původně nezaměstnaným, pomáhají identifikovat nové podnikatelské příležitosti s využitím recyklovaného materiálu. (vytváření nových pracovních příležitostí)
3. V Holandsku vznikl projekt „Více barev v médiích“. 3-měsíční kurz pomáhá účastníkům získat odpovídající jazykové a novinářské schopnosti. Poté následuje praktická část v lokálních televizích a rádiích. (propagace tolerance)
4. Velká Británie zřídila kontaktní místo, které zajišťuje informace pro znevýhodněné skupiny a etnické minority. Jedná se především o pomoc při hledání bydlení, orientace v imigračním zákoně, dávkovém systému a jazyková podpora. (speciální služby)
5. V Irsku byl testován projekt určený „kočovníkům“, který znovu představuje dovednosti v minulosti vlastní těmto skupinám např. opravy a údržba karavanů. Projekt navazuje na vývoj turismu a dědictví země. (převedení kulturních rozdílů na výhodu na pracovním trhu)

6. V Irsku, na souostroví Connemara, se podařilo přivést k životu dlouhodobý projekt, který je významný koordinací a propojeností složek např. školy, podniků, kursů apod. Tím je zajištěna nabídka práce pro mladé lidi s nízkou kvalifikací. Podobný projekt, spojující jednotlivé články a zajišťující návaznost, začal v roce 2005 ve Španělsku. (lokální partnerství)
7. Ve francouzském Dijonu existuje Víceúčelové centrum. Lidé bez práce a s vícečetnými problémy si vyberou sami program, na němž chtějí participovat a za tím účelem se v dané oblasti i vzdělávat. Důležitým předpokladem je osobní motivace, neboť právě tito lidé jsou „experti“ v rozumnění svým problémům. (Zmocnění, zplnomocnění)
8. Španělsko. V Madridu existuje asociace zaměřená na zaměstnávání Romů. Jejím cílem je zaměstnat samotné Romy v managementu tohoto projektu.

(INTEGRA a, b, 2005)

Doporučení :

- rozvoj spolupráce s Romy, ustanovení koordinační agentury, která bude státem nájímána a vyplácena za poskytnuté služby (Krčík, 2005)
- zplnomocnění Romů, zahrnutí je do procesu samotného rozhodování či nabízení služeb dalším Romům, do tvorby projektů a jejich implementace
- Soustředit pozornost na podporu a rozvoj nezávislého drobného podnikání mezi Romy, které navíc odpovídá kulturní tradici některých společenských vrstev této skupiny.
- podpora vytváření lokálních programů spolupráce mezi pracovníky pracovně profesního poradenství a vedení pracovní kariéry v organizacích služeb zaměstnanosti (úřady práce, specializované nestátní neziskové organizace) a pracovníky široce pojaté sociální práce (individuální, skupinové, komunitní, terénní).
- Zvýšení provázanosti a komplexnosti intervencí na trhu práce je spojeno s rolí sociálního pracovníka ve smyslu jeho efektivní pomoci při zapojení nezaměstnaných na pracovním trhu formou poradenské pomoci, asistencí a podporou při vytváření rodinných, sociálních a vzdělávacích předpokladů uplatnění na pracovním trhu.
- změna organizace práce na úřadech práce, dostatek poradenských specialistů, kteří by měli pravomoc a kapacitu koordinovat společný postup se spolupracujícími organizacemi. Jednalo by se o řetězec provázaných aktivit (sociální práce v lokalitách uplatňující strategie zplnomocnění, navazující individuální poradenství v rámci

veřejných služeb zaměstnanosti, příprava pro zaměstnání zahrnující cílené profesní poradenství, výcvik v sociálních dovednostech, pracovní výcvik a zkušenost plus vytváření jakýchsi „zásobníků práce“ obsahující programy podporovaného zaměstnávání romské pracovní síly s využitím subvencovaných pracovních míst a dalších výhod (daňových úlev) pro zaměstnavatele

Vzdělání, vzdělávání

Dále se budeme věnovat úrovni vzdělání jako další významné složce a příčině komplexního sociálního vyloučení Romů. Situace romské populace na pracovním trhu popisovaná výše bývá dávána do souvislosti především s úrovní vzdělanosti této komunity. Čím vyšší dosažené vzdělání, tím lepší šance se uchazečům o zaměstnání nabízejí (zde se ukazuje provázanost jednotlivých příčin sociální exkluze). Postavení na trhu práce bývá označováno jako klíčová oblast pro zahájení procesu sociálního vylučování. Proto je v současné době množství opatření (viz níže) zaměřeno na vzdělávání mladé generace Romů, která následně bude mít možnost získat lepší pracovní místa s odpovídajícím příjmem a ohrožení sociálním vyloučením se tak sníží.

Velká většina Romů (podle sčítání lidu v roce 1991 téměř 80%) má pouze základní vzdělání. V této komunitě je také značný počet jedinců bez vzdělání (cca 10%). Dále se odhaduje, že přes 80% romských dětí navštěvuje zvláštní školy (Romové, 1999). Tato situace nasvědčuje tomu, že přístup Romů ke vzdělání není rovnocenný. Jednou z příčin tohoto stavu je nedostatečná znalost jazyka a celková nepřipravenost romských dětí na vstup do školy, což často vede k jejich umístování do zvláštních škol. Je třeba dodat, že v současnosti je tento problém předmětem zájmu odborníků a je patrná snaha o jeho řešení. Nepřipravenost romských dětí na nástup do první třídy může být ovlivněna i nepříznivou finanční situací rodiny, která jí neumožňuje posílat děti do mateřských škol a rodiče sami neumí děti odpovídajícím způsobem na vstup do školy připravit. Na druhou stranu vzdělávací systém není citlivý vůči kulturním specifikům a požadavkům dětí z romských rodin (Šimíková, 2003). V neposlední řadě zde svou roli hraje řekněme střet hodnot, kdy vzdělání není v romské komunitě významnou hodnotou, což je způsobeno pravděpodobně tím, že vzdělaných lidí v ní bylo a je velmi málo. Naopak hodnotou velmi významnou je pro romské rodiče spokojenost a štěstí dítěte (Šimíková, 2003).

Výše popsané překážky mají být řešeny nebo alespoň zmírněny řadou opatření. Jedná se například o vyrovnávací postupy, které slouží ke zvýšení vzdělanostní úrovně a profesní

kvalifikace osob ve znevýhodněném postavení. Součástí vyrovnávacích postupů je cílená asistence, která umožní těmto osobám překonat znevýhodnění a vyrovnat se s požadavky na ně kladenými. Asistent pedagoga pomáhá žákům s aklimatizací a usnadňuje komunikaci pedagoga s žáky, jejich rodiči a případně celou romskou komunitou. Tito asistenti pracují v mateřských školách, přípravných třídách, základních školách, speciálních a zvláštní školách, na středních odborných učilištích a v institucích ústavní a ochranné výchovy, pokud v těchto zařízeních je vyšší procento žáků ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí a všude tam, kde špatné výsledky romských dětí na potřebu této asistence ukazují (Walek, 2005).

Navíc školy budou vedle školního vzdělávání a příležitosti pro mimoškolní aktivity dětí, poskytovat i vzdělávání dospělým ve smyslu kultivace romského jazyka, znalosti romské historie, tradic a kultury, doplňování základního vzdělání, kurzy dle zájmu a potřeby případně i rekvalifikační kurzy ve spolupráci s úřady práce plus sociální poradenství romským rodinám. Program podpory romských žáků se chystá i v oblasti středoškolského a vysokoškolského vzdělávání především prostřednictvím finanční podpory (Rada pro záležitosti romské problematiky, 2005).

Hovoříme-li o vzdělávání komplexně, nelze podcenit smysl vzdělávání majority. Takové vzdělávání můžeme obecně spojit se slovem osvěta v rámci romského etnika. S tímto tématem souvisí například:

- Výchova k toleranci a proti rasismu a diskriminaci. (např. Národní vzdělávací kampaň 2005-06, zaměřená na školení zaměstnanců státní správy a soudců o anti-diskriminačních politikách EU).
- Udržení romského jazyka a kultury (k čemuž přispívá například seminář romistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, světově ojedinělé Muzeum romské kultury v Brně atd.)
- Seznámení učitelů, v rámci jejich povinné přípravy, s „minimem“ znalostí o romské komunitě (jazyce, kultuře či zvláštnostech komunikace s romskými rodiči, spojené s praktickým nácvikem).

Příklady z praxe v oblasti vzdělávání

1. Česká republika. Projekt „Step by Step“ Romská iniciativa, řeší problémy etnické segregace základního vzdělávacího systému; konkrétně neopodstatněnému zařazování

děti Romů do zvláštních a speciálních škol, které determinují budoucí možnost v pokračování studia vyšších stupňů. Cílem tedy je změna základního vzdělávacího systému, obohacení vyučovacích osnov o multikulturní prvky a přizpůsobení vzdělávacích postupů specifikům jiných kultur. (vzdělávání minority)

2. Česká republika. Projekt Romská práva a přístup ke spravedlnosti v Evropě (Propagace integrovaných strategií na místní úrovni) řeší širší problém vyloučení romské komunity z participace na lokálních občanských strukturách a problém nerovného přístupu k některým veřejným službám a institucím. Projekt zahrnuje celou řadu služeb např. policejní školení Akord, které spočívá ve výcviku strážníků městské policie k získání „minority feeling“ neboli povědomí o mentalitě, kultuře a možných pocitech minority (Navrátil, 2003). (vzdělávání majority)
3. Vydávání časopisů a novin věnovaných Romům (Amaro Gendalos, Romano hangos, Romano nevo l'il, Romano Džaniben, Romano vodi, Travellers Time Magazine) (Rada pro záležitosti romské problematiky, 2005)

Doporučení:

- koordinace, návaznost, plošná platnost pravidel vztahující se ke vzdělávání Romů
- plošně uplatňovaná legitimita a nutnost romských asistentů (a zvýšení jejich počtu ve vzdělávacích institucích)
- žádoucí jsou také přípravné programy k překonání sociokulturního handicapu, ideálně v mateřských školách (v kolektivu složeném z dětí většiny i menšiny) nebo v tzv. „přípravných třídách“ (kde budou vyučovat zkušení pedagogové)
- V oblasti sekundárního a terciárního vzdělávání jsou to pak nástroje typu stipendií, jež pomohou překonat sociální znevýhodnění studentů.

Bydlení

Další dimenzí sociálního vyloučení je *oblast bydlení*, jeho kvality, prostorová segregace atd. V souvislosti s transformací ekonomiky v devadesátých letech 20.století probíhaly restituce privatizace bytového fondu. Noví majitelé domů obývaných Romy (kteří často užívali byty neoprávněně bez patřičných smluv) tyto obyvatele často rovnou vystěhovali nebo s nimi uzavřeli smlouvy na dobu určitou (čímž se zbavili povinnosti, zajistit nájemníkovi, jemuž smlouva nebude prodloužena, náhradní bydlení). Také z privatizace

obecních bytů byli Romové jako sociálně slabí nájemníci s problematickými nájemními vztahy prakticky vyloučení.

Pro romskou komunitu je charakteristická prostorová segregace, tedy stav, kdy její příslušníci obývají ve vysokém procentu určité lokality. Dá se hovořit i o segregaci sociální, protože zde žijící Romové patří zároveň k nechudším vrstvám obyvatel (jak bylo řečeno výše). Vznik takovýchto oblastí obývaných chudými rodinami může ale velmi rychle vést ke vzniku tzv. kultury chudoby (Šimíková, 2003). Je třeba se také zmínit o kvalitě bydlení romské populace. Jedná se většinou o staré, často zdevastované domy s byty nižších kategorií, či holobyty. Navíc je situace ovlivněna určitými specifiky romského etnika jako je početnost rodin, větší rodinná soudržnost a respektování tradiční kultury vedoucí k ubytovávání dalších rodinných příslušníků v již přeplněných bytech jako i přetrvávající zvyklosti z let před rokem 1989, například časté spoléhání se na vnější pomoc ze strany státu, obce apod.

Dalším negativním faktorem jsou některé systémové nedostatky (např. občanský zákoník nabízející větší ochranu nájemce než pronajímatele, nejasnost role obcí) mohou intenzivněji negativně dopadat na Romy. Také chybějící koncepce „sociálního bydlení“ má neblahý dopad na Romy. Sociálně citlivý přístup, kdy se snaží zabránit dalšímu sociálnímu propadu Romů; brání různými zákonnými cestami vzniku dluhů na nájemném, v případě existujících dluhů využívají splátkové kalendáře, využívají terénní sociální práci apod., je v případě obcí jen řídkým jevem (Rada pro záležitosti romské problematiky, 2005).

V souvislosti s bydlením se dostáváme k problému špatných nebo neexistujících sociálních sítí v lokalitách obývaných romským etnikem, což je také známkou sociálního vyloučení. Hovoříme zde sice o soužití romské komunity, ale ve skutečnosti se většinou jedná o sestěhované rodiny, které by spolu za normálních okolností nebydlely. Tato situace je zdrojem konfliktů a takto spolužijící rodiny nemají mnoho společných vazeb – často nejsou schopni se zájmově organizovat (v klubech, spolcích atd.), občansky se angažovat ani se podílet na správě společných věcí (Šimíková, 2003).

Příklady z praxe v oblasti bydlení:

1. Česká republika. Projekt - Rozvojový program komunitního bydlení Romů v Brně – si klade za cíl legalizaci bydlení, zlepšení podmínek bydlení a převzetí odpovědnosti za bydlení ve dvou nájemních domech k tomuto účelu zřízených. S danou aktivitou se pojí možnost odpracování si dluhů na nájemném (Navrátil, 2003).

2. Dovolíme si do problematiky bydlení zahrnout také příklad z oblasti zaměstnanosti z Německa, neboť se domníváme, že s problematikou bydlení úzce souvisí a v jejím rámci je velice přínosný. V některých čtvrtích se školní hřiště či otevřená prostranství stala místem pro scházení marginalizovaných skupin a anti-sociálních aktivit. Do projektu jsou zahrnuti nezaměstnaní z dané lokality a mladí lidé. Mají tak možnost vzájemně komunikovat, poznat se, získat pracovní zkušenosti apod. (nové přístupy k rozvoji méně atraktivních čtvrtí) (INTEGRA b, 2005).

Doporučení:

- nutnost přijetí nových zákonů o sociálních službách a hmotné nouzi, které by mohly poskytnout obcím kromě jiného také účinné nástroje pro prevenci ztráty bydlení
- vytvoření systému sociálního bydlení
- Vypracování systému kontroly, posílení a důsledné využívání dozorových pravomocí krajů nad samostatnou působností obcí (např. kontrola pravidel pro přidělování bytů nebo způsobů přijímání a projednávání žádostí o byt).
- intenzivnější využívání terénní sociální práce s rodinou, analýza sociální situace rodiny, odstranění nežádoucích faktorů např. neplacení nájemného, narušování občanského soužití, atd. Předcházení vzniku nebo eliminaci již existujících dluhů.
- podpořit vzdělávací aktivity o procesech segregace a ghettoizace, jakož i důsledcích těchto procesů apod. zaměřených na úředníky obcí a krajů, s cílem ovlivnit jejich jednání v přístupu k péči o bydlení sociálně potřebných osob.

Další faktory soc. exkluze – chudoba, omezený přístup ke službám a neexistující sociální síť

Chudoba spojená s nízkými příjmy, jako další faktor zvyšující riziko sociálního vyloučení je opět úzce svázána s postavením na trhu práce a s ním spojeným finančním příjmem. Pokud je většina Romů dlouhodobě nezaměstnaných, pak také příjmy většiny z nich dosahují pouze výše životního minima. To je však chápáno jako pomoc v krátkém období do nalezení dalšího zaměstnání nikoliv jako dlouhodobý zdroj odpovídajících příjmů a životní standard, který příjmy na úrovni životního minima umožňují se nepřibližuje průměrnému standardu v dané společnosti. Situaci mohou, ovšem opět pouze krátkodobě, řešit jednorázové dávky. Opět je třeba hledat řešení v dlouhodobém horizontu, protože chudoba a materiální

deprivace vedou k dalšímu vylučování (například již zmiňovaný ztížený přístup ke vzdělání), ale také k patologickým jevům (kriminalita atd.) a celkovému zhoršení zdravotního stavu.

S nedostatečností a demotivujícími prvky obsaženými v současné sociální politice ČR souvisí návrh zákona o sociálních službách, o pomoci v hmotné nouzi a o životním a existenčním minimu. Návrhu zákona a jeho vlivu na Romy byla věnována konference s názvem Romové v sociálních změnách, která se konala 20. května 2005. Cílem změn zákonů je schopnost reagovat na individuální životní situaci klienta, důraz je kladen na motivaci k práci a zabránění zneužívání sociálních dávek. Během konference se objevila řada nejasností, skepse a nepřesností v případné implementaci zákonů. Jedním z přijatelných řešení pro všechny zúčastněné strany se jeví zavedení agentur, které by pracovaly na regionální úrovni a nezávisle, stát by si je objednával. Tato alternativa funguje např. ve Španělsku; naší vládě byla několikrát navrhována, ale prozatím neúspěšně (Krčík, 2005).

Dalšími faktory ovlivňujícími míru sociálního vyloučení jsou *omezený přístup ke službám* a *neexistující sociální sítě*. Omezený přístup příslušníků k nejrůznějším službám, které jsou poskytovány v rámci sociálního státu a celkově demokratické společnosti souvisí s již zmiňovanou institucionální a strukturální dimenzí sociální exkluze. Toto vyloučení se projevuje například už u vyplňování složitých formulářů, což je podmínka pro dosažení určité služby, patří sem také neochota úředníků věnovat čas méně komunikačně zdatným a „neperspektivním“ klientům – Romům, a v neposlední řadě nedosažitelnost služeb z důvodu například nedostatečné informovanosti Romů o její existenci. Ve státním sociálním systému není příliš prostoru pro důkladnou analýzu individuální situace klienta, sociální práce zde má především administrativní povahu a jaksi samozřejmě se počítá s jistou sociální vybaveností klientů při jednání s úředníky, přičemž tento předpoklad Romové často nesplňují.

Nástroji sociální pomoci, které mohou výše zmíněnou situaci sociálního vyloučení Romů řešit, jsou především:

- terénní sociální práce, komunitní práce, poradenství, které jsou považovány za klíčové
- propojení jednotlivých forem sociálních dávek a jejich poskytování reagující na individuální situaci klienta v různých životních situacích.

(Rada pro záležitosti romské problematiky, 2005)

Příklady z praxe:

1. Česká republika. Terénní programy v sociálně vyloučených lokalitách, jejichž cílem je rozvinout osobní dispozice klienta ke zvládnání životních situací a přístupu k odpovídajícím informacím a službám.
2. Česká republika. Projekt Romská práva a přístup ke spravedlnosti v Evropě (Propagace integrovaných strategií na místní úrovni) řeší širší problém vyloučení romské komunity z participace na lokálních občanských strukturách a problém nerovného přístupu k některým veřejným službám a institucím. Projekt zahrnuje celou řadu služeb např. ustanovení Rady pro rovnoprávné partnerství na ÚMČ Brno-střed. (Navrátil, 2003)
3. Různé spektrum služeb v romské problematice nabízí řada nevládních neziskových organizací v ČR (Athinganoi, Český helsinský výbor, Člověk v tísni, DROM – Romské středisko, Lače čhave –dětský romský klub, Mezinárodní organizace pro migraci - Praha, Migrace, Multikulturní centrum, Nadace – Tolerance, Nadační fond – Verda, Národní centrum sociálních studií, Nová škola, Organizace pro pomoc uprchlíkům, Partners Czech, ProCulture, Romové ve městě Český Krumlov, Rozvoj, Savore.cz, Sdružení Dženo, Slovo 21, SOCIOKLUB, Společenství Romů na Moravě, Společně – Jekhetane, Spolu – International Foundation, Step by step ČR, Vzdělávací centrum pro veřejnou správu, Centrum pro studium integrace menšinových skupin, Neziskovky) (Rada pro záležitosti romské problematiky, 2005)

Doporučení:

- úprava sociální politiky a zavedení agentur nezávislých na státu
- zvýšení efektivity terénní sociální práce, TSP (definovat a sjednotit cíle v ČR, sjednotit způsoby vedení TSP a evaluace, rozšíření do oblastí, kde je potřeba, navýšit množství a adekvátní vzdělávání pracovníků a zvýšit jejich kompetence).

Shrnutí

Romská problematika se jeví jako „atraktivní“ a vzhledem k širokému záběru aktivit, legislativních opatření a současné nepřehlednosti, není v našich silách na zadaném rozsahu této seminární práce postihnout vše; Česká republika provádí řadu opatření a aktivit, hlavním problémem je jejich často krátkodobost, nekoordinovanost, chybějící návaznost a evaluace projektů. Měli bychom se více zaměřit na prevenci exkluze a použít zplnomocnění Romů

samotných. Na druhé straně bylo dosaženo řady pozitivních výsledků v rámci inkluze Romů, a to především v oblasti vzdělávání (ustanovení romských asistentů) a terénní sociální práce. I přes tyto aktivity se na základě výše uvedených poznatků a informací domníváme, že Romové zcela nepochybně dlouhodobě jsou sociálním vyloučením velmi výrazně postiženi. V jejich situaci lze rozpoznat také typické charakteristiky sociální exkluze, kterými jsou: multidimenzionalita, neboli že vyloučení je komplexní a projevuje se ve více oblastech (ekonomické, sociální atd.) jak tomu v případě Romů bezpochyby je. Druhým znakem vyloučení je jeho vztahový charakter, tedy že se dotýká vztahů postižené skupiny a většinové společnosti a nakonec dynamická povaha sociální exkluze, neboli jde o procesy realizované v čase s rizikem mezigeneračního přenosu, k čemuž u Romů evidentně dochází.

Použitá literatura:

Bičáková, O. Zaměstnanost Romů, *Sociální politika*, 1997, č.5, s.16.

INTEGRA, 2005, Employment-INTEGRA-Lessons from the first round, online at http://europa.eu.int/comm/employment_social//esf/en/public/sr_integ/hor6.htm , staženo 23.11.2005

INTEGRA, 2005, INTEGRA in Action, http://europa.eu.int/comm/employment_social//esf/en/public/sr_integ/hor5.htm, staženo 23.11.2005

INTEGRA, 2005, The Employment Initiative at a Glance, online at http://europa.eu.int/comm/employment_social//esf/en/public/sr_integ/hor8.htm , staženo 23.11.2005

Krčík, J., Přepis audiozáznamu pořázeného během konference „Romové v sociálních změnách“ pod záštitou Svatopluka Karáska, zmocněnce vlády ČR pro lidská práva a poslance PS PČR 20. května 2005 v Poslanecké sněmovně PČR.

Navrátil, P. Sociální vyloučení menšin jako problém společnosti. In *Romové v české společnosti*, Portál, Praha 2003, s.11-55.

Rada pro záležitosti romské problematiky, 2005, Koncepce romské integrace 2005, online at <http://wtd.vlada.cz/scripts/detail.php?id=8150> , staženo 23.11.2005

Rada pro záležitosti romské problematiky, 2005, Nevládní neziskové organizace v ČR a časopisy a noviny věnované Romům, online at <http://wtd.vlada.cz/scripts/detail.php?id=625> , staženo 23.11.2005

Romové v České Republice, Socioklub, Praha 1999.

Šimíková, I. Romové jako sociálně vyloučená skupina. In *Romové v české společnosti*, Portál, Praha 2003, s. 56-73.

The European Commission, 2005, Fighting Unemployment and Exclusion, online at http://europa.eu.int/comm/employment_social/esf/en/public/golden_n/yp/en/fight.htm , staženo 23.11.2005

Walek, C., 2005, Dekáda romské inkluze 2005-2015, online at <http://www.dzeno.cz/docs/III1.doc> , staženo 23.11.2005